



**L'educació i la formació de persones adultes:
perspectives de present i futur**

editorial

carpeta

Estratègies participatives per a la formació d'una ciutadania crítica

Auxiliadora Sales Ciges • 5

Al vent, la cara al vent

Eduardo Carbonero • 11

Desconstruint les pràctiques educatives en la formació de persones adultes:

narrativa, investigació i aprenentatge

Analia E. Leite Méndez • 23

El moviment de l'aprenentatge i l'aprenentatge de moure's

Anna Gómez i Mundó • 30

contínua

Educació comunitària-popular i pedagogia del comú: itineraris, tensions i empremtes freirianes

Jorge Osorio Vargas • 37

persones, territoris i experiències

Activa la llengua. Treball sobre les actituds lingüístiques dels adults

Margalida Barceló i Maria Josep Carrasco • 57

Formació pública d'adults SERVEF: una simbiosi necessària

L. Milagros de Lucas Sanz • 67

Espanyol com a segona llengua per a persones nouvingudes i integració sociolaboral. Programa d'aprenentatge de la Llengua i Cultura del País d'Acollida

Fundació Elche Acoge: Trinidad Urbán i Angeles Rodes Lafuente • 72

El reconeixement d'aprenentatges adquirits en l'experiència en la política d'educació dels adults a Portugal

Carmen Cavaco • 75

investigació

El treball en les economies diverses com a aprenentatge que crea valor

Antonia de Vita • 81

arxiu

dialògica

Històries de literacitat. La lectura i l'escriptura en la vida de persones adultes amb poca escolaritat

Maria de Lourdes Dionísio • 99

fotografia

Escola d'estiu de formació de persones adultes, en moviment (2009) • 109

llibres

Neoliberalismo educativo

Enrique J. Díez Gutiérrez • 111

Sumari

Com participar

Quaderns d'Educació Contínua?

Les pàgines de la nostra revista estan obertes a tot tipus de col·laboracions relacionades amb l'Educació i la Formació de les Persones Adultes. El nostre interès és oferir la publicació a tots aquells que desitgen col·laborar en ella exposant els seus coneixements, les seues reflexions i experiències analitzades. Així com també a les persones i institucions que desitgen difondre a través dels Quaderns d'Educació Contínua les seues iniciatives i activitats dins d'aquest àmbit.

Les col·laboracions han de requerir les següents condicions bàsiques:

- L'extensió dels treballs serà de 10 pàgines en format DIN A-4, a doble espai, amb un títol que sintetitzi el seu contingut. És convenient d'intercalar apartats que divideixquen i ordenen les diferents parts de l'exposició.
- S'enviarà dues còpies del treball acompanyades d'una versió d'aquest en suport informàtic, preferentment en Winword. S'aconsella, si el tema ho permet, incloure gràfics, quadres sinòptics, etc., que il·lustren i completen el contingut del text.
- Com és natural la revista podrà realitzar una «correcció d'estil» sobre el text original, que en cap dels casos alterarà els conceptes ni l'enfocament adoptats per l'autor.
- Notícies i dades per a ser incloses en les pàgines informatives de la revista, sobre congressos, jornades, convenis, acords, programes, plans, iniciatives, projectes; cursos, conferències, debats, premis i concursos; publicacions de llibres, revistes, manuals, etc.
- Ha d'incloure sempre la font responsable i les notes de referència on el lector pugui requerir major informació.



El treball en les economies diverses com a aprenentatge que crea valor

Antonia de Vita, Universitat de Verona, Itàlia
Traducció: Loris Viviani, Rosa Navarro i Juanma Sanchis



1. L'educació com a creació de valor versus la “pedagogia del capital”

“Algú podria preguntar-se perquè m'obstine a centrar tota la meua atenció en un tema tan difícil com el del valor. És perquè crec que és un esforç necessari si es vol atorgar un sentit a l'educació o, millor, si es vol crear un sistema educatiu que tinga un significat per a la humanitat. La vida mateixa és un procés de creació de valor, i l'educació, amb les seues metodologies, hauria de conduir-nos cap aqueix fi. Com més reflexionem sobre la importància d'aquest problema en relació al context social, tant més significatiu es torna un aclariment conceptual del valor”. (Makiguchi, 2000, p.42)

El pedagog japonés Tsunesaburo Makiguchi escrivia aquestes paraules en un dels seus llibres més significatius, *Education for Creative Living. Ideas and Proposals of Tsunesaburo Makiguchi*, en el llunyà 1930. Exponent prominent del pragmatisme pedagògic, Makiguchi proposava amb força fa quasi un segle “la creació de valor” com una categoria fonamental per a la construcció d'un sentit en l'educació i la seua capacitat d'humanitzar. La seua aportació teòrica junt amb el seu concret interès per a una reforma educativa, en un Japó sota embranzides de la seua conversió radical des d'un país agrari sobre bases feu-

dals cap a un país industrialitzat i capitalista, va ser obstaculitzat perquè era percebut com particularment provocatiu i va originar en el seu context reaccions negatives (Tarozzi, 2000).

“La dignitat del ser humà deriva de la creació de valor. Un lletrat fins i tot va declarar que la creació de valor representa la més noble forma d’activitat humana. Cadascú ha de desenvolupar un paper específic en la “fàbrica” del gènere humà, i desenvolupant-lo s’implica per a crear aquells valors que poden satisfer les inextingibles exigències de la vida. L’educació pot fer molt per a ajudar el ser humà a realitzar aquesta missió fonamental. De res serveix lamentar els errors del passat: els educadors haurien més aïna d’intensificar els seus esforços per a revitalitzar el sistema educatiu, de manera que pugui realment estimular els individus a desenvolupar-se activament en la creació de valor. Només queda comprendre com els educadors poden enfrontar-se a la qüestió mateixa de la creació de valor” (Makiguchi, 2000, p.42).

Propose la qüestió de la creació de valor fent insistència en Makiguchi perquè es tracta d’una qüestió ineludible en aquest moment històric per a aquells que estan ficats en la formació i en l’educació i per a aquells que, com a pedagogs, contribueixen a la producció teòrica i així s’assumeix la responsabilitat d’obrir i orientar la reflexió i l’acció.

L’adopció, en els últims decennis, per part dels sistemes educatius i formatius de l’orientació cap al benefici i d’una visió economicista (Nussbaum, 2011) —estesa a bona part del món— pot ser que haja sigut massa supina en alguns casos i assumida amb escassa consciència en altres. No obstant això, hem arribat ara a un “punt de ruptura” que té a veure amb el sentit mateix de l’educar i que, usant les paraules de Tsunesaburo Makiguchi, en la seua qualitat més viva és la creació de valor com un factor que construeix humanitat. Allò que m’interessa enfocar d’aquest punt de ruptura és la disposició creada pel capitalisme contemporani entre relacions educatives, relacions socials i mercaderies, i les seues conseqüències en l’actuar educatiu i formatiu. Trobe molt significatiu apropar aquestes dues paraules difícils com ‘pedagogia’ i ‘capital’ per a il·luminar una complexitat del temps present i les dificultats que com a educadors i educadores, formadors i formadores, trobem quotidianament en el treball. Podem anomenar “pedagogia del capital” (De Vita, 2009) a aquelles postures pedagògiques del capitalisme contemporani que han redefinit radicalment la concepció i la pràctica de l’intercanvi: allò que intervé entre relacions humanes i socials, béns i mercaderies.

La relació entre béns, entre béns i relacions, entre béns i llengua, entre béns i experiència ha canviat profundament al llarg dels últims trenta anys arran de la posició imposada per la renovació espiritual del capitalisme. Renovació tan notable com mistificada, tan coneguda com no compresa en les seues radicals conseqüències per als intercanvis humans i la qualitat i les formes socials i educatives de les relacions. Present i penetrant “el nou esperit del capitalisme” (Boltansky & Chiapello, 1999) ha re-



menat els paisatges del real i els contextos de l'acció educativa i social. Ha proposat-imposat una disposició d'experiència en les relacions humanes i socials enterament declinada cap a l'intercanvi mercantil, l'utilitarisme, l'individualisme forçat, la competitivitat obligatòria, l'estranyesa de l'experiència dels altres, la superfluïtat de les relacions més enllà d'una posada en valor d'alguna forma productiva: “una nova raó del món” (Dardot & Laval, 2013). Des de fa alguns decennis se'ns orienta cap a una economia de les relacions profundament mortificada per l'economicisme que amb la seua ideologia-pedagogia pretén instruir grans i menuts sobre una concepció de la vida que s'assembla cada vegada més al supermercat, sent emprenedors de si mateix o les dues coses juntes. Com deia Christian Marazzi, ens tornem productors de mercaderies a través del llenguatge (1999), on els llenguatges són les relacions que ens constitueixen. L'intercanvi entre humans i vivents, aquell donar, haver-hi, donar, tornar, nodrir interessos i desitjos, viure i treballar en una gran economia que torna l'intercanvi immens: tot allò que pot circular entre nosaltres, la pedagogia del capital no ho ignora, sinó que ho usa i ho de-potencia, llevant-li valor, i imposant un orde simbòlic que estableix amb certesa què val i què no.

La pedagogia del capital, per les seues conseqüències en els contextos educatius i formatius ens atrau llavors de forma radical perquè obri una baralla, un conflicte entre el que significa “crear valor” en una perspectiva d'humanització i de desenvolupament de la persona i el significat que ha pres el valor en la resignificació del capitalisme post-fordista, en el bio-capitalisme que ha produït una societat del coneixement que equipara el coneixement mateix a un bé, encara que immaterial, per a fer-lo intercanviable i mogut pel món com si es tractara d'un bé material més.

Aquesta baralla està en el centre de l'aportació científica i política de Tsunesaburo Makiguchi que va elaborar la seua teoria sobre el valor de l'educació sol·licitat també pels conflictes oberts per les societats industrials com Japó als inicis del 1900. L'impacte del procés de la industrialització en les institucions educatives, socials, polítiques i econòmiques ja mostraven la direcció que estaven prenent els processos de valoració. En el text *L'educació creativa*, Makiguchi oposa una vida creativa, feliç i inspirada en el cooperativisme d'individus i comunitats que es tornen creadors de valor a una existència sense creativitat, molt competitiva en la qual l'utilitarisme es torna central també en la dimensió de l'aprenentatge (2000, p.7).

2. La baralla entre capitalització dels coneixements i educació com a perspectiva que construeix humanitat

“Utilitzant les coses materials que poseeix, l'home ha de parar atenció i defensar-se de la seua tirania. Si, creixent, es queda dèbil i no aprèn a defensar-se, llavors comença un lent suïcidi per raó de l'assecament de l'ànima”
(Tagore Santiniketan, 1917 ca.)

Molta literatura en els últims decennis ha subratllat les noves característiques de les formes que assumeix el treball contemporani, emfatitzant el passatge important des del model de producció fordista al model post-fordista. Aquest canvi és significatiu pel tema ací tractat, del valor en relació a l'educació. Pot ser així útil tornar a recórrer de forma breu la fina reconstrucció d'André Gorz sobre les raons i els caràcters de la societat del coneixement a l'interior de les transformacions del treball i de les modalitats productives. El filòsof francès, en un text de fa uns anys dedicat a l'afirmació del caràcter immaterial del treball postmodern i a la modificació (o crisi) del concepte de valor, mostra com en la societat cognitiva o del capitalisme cognitiu, com es defineix, el concepte de valor i els processos de valoració han patit una transformació profunda. Allò que té "valor" és establert per processos productius cada vegada més immaterials. A diferència del treball abstracte simple dels temps d'Adam Smith, on la font del valor era el treball simple, ara és el treball complex el que determina el valor de què val (Gorz, 2003). El treball immaterial, basat en el coneixement com a força productiva principal, troba la seua forma d'expressió en el "capital humà" o "capital de coneixement" o "capital d'intel·ligència"; es mou així l'eix del treball immediat, mesurable i quantificable en unitat de producte per unitat de temps, cap a l'estat general de les ciències i de les tecnologies que desarticula les unitats de mesura clàssiques. El procés del treball, el treball material immediat (Marx, 1970) es torna així subaltern al procés productiu que sotmet la materialitat del treball a la producció immaterial. El procés de producció apunta molt a l'activació de formes de vida i de subjectivitat, de motivació, d'imaginació (Lazzarato, 1997) i posa l'èmfasi en una nova concepció del valor que se centra en la intel·ligència, en una mobilització total del subjecte; una activitat de producció que apunta a les capacitats i disposicions personals de les activitats lliures fora de l'esfera del treball i que imposa a la persona "*tornar-se ella mateixa, com a força-treball, un capital fix que requereix ser contínuament reproduït, modernitzat, ampliat, valorat*" (Gorz, 2013, p.11). Del canvi immaterial i cognitiu del capitalisme m'interessa subratllar el fet d'haver-se tornat "biocapitalisme", un capitalisme que ha subsumit tota l'existència dels treballadors i les treballadores, posant en producció el llenguatge i la subjectivitat de les dones i dels homes al treball (Marazzi, 1999). En la "trampa biopolítica" (d'Aniello, 2015), en la qual els que treballen es troben "encaixats" i a l'interior de la qual s'assistix a un dessecament de l'ànima, moltes coses desapareixen: el reconeixement del valor del propi treball, la seua dimensió estable i social compartida, etc. Allò que contínuament i inexorablement és cultivat és una crisi de sentit que en l'experiència quotidiana assumeix el semblant de "buits de sentit" cada vegada més freqüents i desmotivadors. "*El buit de sentit com a absència d'un orde simbòlic és certament l'abast del desenvolupament històric del capitalisme, de la seua vocació a eradicar-ho, descodificar-ho tot*" (Marazzi, 1999, p.59).



Si, llavors, els canvis del sistema productiu i de l'organització del treball/dels treballs i de les seues formes han pres la via de la mercantilització de l'activitat treballadora i de les relacions amb els treballadors/es (Gallino, 2007), ens preguntem on s'ha amagat l'ànima del treball amb el seu corresponent sentit i qualitat, on s'han perdut les possibilitats del treball d'obrir dones i homes a un creixement i a una formació espiritual?

El treball com a experiència significativa en la vida dels individus està de fet connectat de forma inescindible, com Adriano Olivetti amb la seua experiència i les seues elaboracions ja en els anys quaranta i cinquanta del segle passat posava en relleu, amb la presència d'una dimensió espiritual (Olivetti, 2012) del treball. Altres també, en els anys setanta del segle passat, van mostrar, a través d'experiències crítiques i radicals de vida i de treball, la necessitat de mantindre's en contacte amb el seu propi territori/ambient, amb una dimensió de justícia social global, amb una crítica al consumisme imperant. Aquestes experiències, encara amb punts de ruptura significatius (Bertell, 2016), han représ vigor en l'actualitat en els moviments per a la terra, l'aigua, una nova justícia social. Aquells que els viuen i els donen vida, fan d'aqueixes experiències pràctiques polítiques que minen la centralitat de l'econòmic tornant a posicionar les pròpies experiències en una relació existencial amb el viuent.

3. Practicabilidad de la vida vs. biocapitalisme

En aquests últims anys han entrat en l'arena pública moviments socials i polítics que han posat al centre de la seua actuació la vida, “la practicabilitat de la vida” (Bertell, 2016) i el “*primum vivere*” (Praetorius, 2011) i el partir des de si (Diotima, 1990; 1996) en lloc del capital. Individus entrelaçats per un idea zoocèntrica (Braiddotti, 2013) que per un costat obri un conflicte amb el biocapitalisme hegemònic i per l'altre obri aliances amb el món natural, amb l'ambient i tots els sers vivents, apartant l'escena econòmica i política de l'antropocentrisme. Estic parlant dels moviment que han donat vida a experiències i pràctiques d'economies diverses: d'aquesta manera han sigut denominades pel grup d'investigació TiLT/Territoris en Lliure transició¹, aquelles realitats conegudes com una altra economia, economia solidària, economia de justícia, economia dels béns comuns.

Són aquests moviments sorgits arran d'instàncies de crítica al consum i que han desenvolupat després pràctiques pròpies i valors que han portat cap a nous estils de vida. Per a comprendre plenament la contribució originària d'aquestes pràctiques estretament connectades amb transformacions radicals dels estils de vida en una perspectiva de justícia social pot resultar útil recordar alguns passatges històrics dels moviments de consum crític. Els inicis del consum polític (Sassatelli & Leonini, 2008; Forno & Graziano, 2016) estan marcats per les campanyes de boicot dels anys '80 que

¹ TiLT/Territoris en Lliure Transició és un grup d'investigació universitari i interdisciplinari sobre les noves pràctiques de ciutadania, creat en la Universitat de Verona i en col·laboració amb altres universitats italianes i estrangeres.

van mostrar el poder dels que fan la compra: amb el simple gest de rebutjar l'adquisició d'un producte avaluat com condemnable des del punt de vista ètic, es manifesta la possibilitat d'influir sobre el seu èxit. Assistim després a l'aparició de les botigues del comerç just i solidari, la primera realitat que posa al centre la necessitat de relacions d'equitat i justícia entre els que produeixen i els que consumeixen i, contemporàniament, denunciar els desequilibris mundials entre el Nord i el Sud del món que marquen la producció mundial i les relacions de domini. Arribant hui en dia a les productores i als productors dels moviments de les economies diverses, la instància eticopolítica que es va obrir en la relació productors-consumidors és la d'acurtar les distàncies, reduint els esglaons comercials i valorant les figures de la producció: agricultors biològics, forners, productors de vi, melmelades, pastes, llibreres independents, educadors llibertaris, cambrers, gestors de B&B, enginyers, cuiners i cuineres, han sigut valorats en les seues essències de treballadors de les economies diverses i de cos invisible o confús amb un altre s'han tornat cossos responsables portadors d'eleccions conscients i de canvis possibles.

Per què economies diverses? En primer lloc, perquè com sosté Marco Deriu (2013, 2016) les economies diverses no tenen un centre comú i no expressen un màxim comú divisor, més aïna un mínim comú múltiple, o siga un projecte que transcendeix i també comprén novament cada subjecte. Després, com sosté Lucia Bertell (2013, 2016), diferents de l'economia social, amb la qual sovint són confoses, són experiències semblants, però no iguals, inclús tenint en comú raons solidàries no estan inspirades pels principis que caracteritzen el tercer sector. Diferents són també les oscil·lacions: aquestes realitats de moviment recorren el camí del "començar des de si" i no del canvi de la massa per a promoure el canvi, des dels gestos quotidians com fer la compra, el consum crític, i produir mantenint l'atenció a la destinació del planeta i de la pròpia comunitat local, a les relacions, al territori, movent l'atenció de l'aspecte econòmic per a tornar a posar en el centre la vida i la seua seu practicabilitat: "una practicabilitat que porta amb si una idea diferent del treball i de la vida arrelada en les existències quotidianes, també fetes d'economia, però sobretot de pràctiques relacionals i socials, fortament polítiques, inherents a l'existència del planeta sencer, resistents i conflictives amb el sistema dominant i de poder" (Bertell, 2016, p.118).

4. La investigació entre dues metodologies: Case Studies i Grounded Theory

Sobre les bases de les premisses teòriques i de context que han permés enfocar la qüestió de la creació de valor com a element del conflicte conscient entre pedagogia del capital i pedagogia de la creació social, el grup d'investigació TiLT ha portat endavant algunes investigacions en l'àmbit de les economies diverses amb una mirada interdisciplinària.



Per la meua part, l'estudi s'ha centrat en els aspectes educatius/autoeducatius i formatius/autoformatius de les experiències, sent la dimensió pedagògica aquella que em suscita la interrogació dels moviments socials de les economies diverses com a laboratoris de les noves formes de ciutadania a què donen vida les persones adultes en els contextos informals.

Després d'una primera investigació duta a terme entre 2010 i 2012 que ha permès recol·lectar elements per a l'emersió de significats i de les principals categories de les economies diverses (Bertell, Deriu, De Vita, Gosetti, 2013), en 2014 va començar una altra investigació enfocada en el món dels treballadors/productors de les economies diverses. Aquesta ha sigut realitzada en dos moments distints, entre la Sardenya i el Vènet: una primera fase amb un Estudi de Casos (CS) (Bertell, de Cordova, De Vita, Gosetti 2017); i una segona fase utilitzant la Teoria fonamentada en dades (*Grounded Theory - GT*) (Bertell, 2016) com a ferramenta de recollida i anàlisi de les dades. Les dues metodologies han sigut triades perquè successivament a l'anàlisi dels casos objecte d'estudi va emergir la necessitat de desplaçar-se des de les hipòtesis inicials de la investigació, de fer una espècie de tabula rasa, per a aconseguir comprendre el procés realitzat pels que trien treballar i produir en economies diverses, sense adaptar-lo a teories i conceptes usats en l'economia corrent. El CS havia estat útil per a una primera exploració en el treball i la producció en el context de les economies diverses i per a la construcció d'un primer mapa orientador. Al mateix temps faltaven aspectes importants ja que les dades arreglades havien sigut integrades en quadricules d'observació i d'hipòtesis relacionades amb algunes teories de referència. Llavors ens vam preguntar quina ferramenta metodològica haguera pogut sostindre una investigació capaç d'enfocar els processos socials –i encara més des de la viva veu de dones i homes en la narració de les seues pròpies existències– i les regularitats conceptuals capaces de retornar un model teòric encara que conceptual. És per aquestes raons que la GT, amb la seua capacitat de construir teories des de baix, ens va parèixer la metodologia més coherent amb els objectius.

La metodologia triada en la primera fase ha sigut la de l'estudi de casos amb més casos paral·lels (Niero 2001, 2008; Yin 2013; Corbetta 2004; Gerring 2004), o siga un múltiple *case* amb quatre casos tractats amb els mateixos procediments.

Per al CS les tècniques de detecció han sigut: 1. detecció inicial a través de trobades amb els “guardians” de la xarxa i trobades enfocades pel grup ampli d'investigació; 2. moments d'observació participada en les activitats dels treballadors/productors participants; 3. entrevistes en profunditat als subjectes propietaris de l'activitat objecte de l'estudi de cas; 4. entrevistes semiestructurades als subjectes “satèl·lits” de l'activitat objecte de l'estudi de casos.

Els casos objectes d'estudi han sigut: Cas 1: Marisa i la seua granja biològica; Cas 2: Umberto i el seu forn biològic; Cas 3: Silvano i la cooperativa de pa biològic; Cas 4:

Giandomenico i la seua granja biològica. 4 entrevistes en profunditat i 19 entrevistes semiestructurades. Amb Marisa, Umberto, Silvano, Giandomenico hem realitzat una entrevista en profunditat en dos moments diferents.

El passatge a l'elecció metodològica de la GT a la segona fase ha implicat uns quants passos arrere i alguns de costat respecte a la fase anterior. De fet, allò que ha emergit des del CS, dut a terme amb una metodologia de tipus deductiu/descriptiu, ens ha donat la possibilitat de rellevar i descriure aspectes culturals, simbòlics i de significat propis de l'aprenentatge en l'àmbit de les economies diverses, però no aconseguia donar-li nom als processos subjacents que aquests nous o renovats significats i cultures del treball i de la formació/autoformació al treball activen i posen en marxa. Per a dir-ho d'una altra forma, podíem dir quins eren els "motius", però no aconseguíem encara dir quins eren els "moviments" de les treballadores i dels treballadors de les economies diverses.

El treball d'investigació de la GT, per a aconseguir que les categories emergents siguen ben "radicades", fonamentades en les dades, és necessari que la recollida i l'anàlisi de les dades es realitzen de forma contemporània gràcies a un mostreig teòric i a un acostament inductiu.

L'arrancada de la fase GT va començar amb una nova pregunta d'investigació que, a mesura que la recollida i l'anàlisi de les dades procedien, ha anat cada vegada més delineant-se, ja que "el problema en la seua formulació correcta no pot definir-se amb antelació, perquè d'altra forma corre el risc de forçar excessivament les dades" (Tarozzi, 2008, p.44). "Què passa quan es treballa en les economies diverses?" ha sigut llavors la pregunta del començament, generativa, molt genèrica, relacionada amb alguns conceptes emergits des del CS que acabaven per definir l'àrea temàtica: autorealització i autoformació dels treballadors i treballadores de les economies diverses.

Com esperat pel procediment clàssic de la GT, les entrevistes han sigut arreplegades, gràcies a un mostreig de tipus teòric, al mateix temps que els tres moments canònics d'aquesta metodologia d'anàlisi i codificació de les dades s'orientaven cap a les categories capaces de donar veu a una teoria substantiva i a un imatge del procés investigat. D'esta manera han sigut arreplegades altres 25 noves entrevistes analitzades pel programari Nvivo 10 (que permet una traçabilitat del procés) (Coppola, 2011).

"[...] en realitat les altres dimensions, relacional comunitària ha sigut sempre fonamental en el nostre treball, però el sostre sempre ha sigut l'econòmic mentre les valències profundes són altres [...] [hem] atorgat importància també a altres dimensions que no foren només els diners, la relació [...] hi ha una espiritualitat, usem aquest terme; hi ha aquestes dimensions en una visió diferent de la vida en el món que [...] està lligat en una xarxa. (2D)



5. Crear valor en les experiències formatives i de treball en les economies diverses. Els principals resultats de la investigació

M'agradaria començar des d'una de les preguntes que van acompanyar la investigació que va portar el grup a l'elecció de les experiències de treball de tres homes i una dona com els nostres estudi de casos. A través d'aquesta metodologia ha sigut possible investigar, iniciant des de les històries personals i del context de pertinença, el sentit i la qualitat del treball emprés pels nostres subjectes.

5.1. Per què ho fas? Motivacions i elecció de les treballadores i dels treballadors de les economies diverses

“Per què ho fas?” és una pregunta que parteix de l'arrel, tant de les motivacions intrínseques i les extrínseques —els desitjos i les històries personals que han donat forma a un cert tipus de treball—, com la possibilitat de comprendre la qualitat específica, en termes de creació de valor, d'aquelles eleccions existencials i professionals. Les respostes que van arribar directament des d'ells han sigut molt articulades, a més de les persones que els envolten (proveïdors i clients), són unànimes també des d'un punt de vista del lèxic: ells creuen en allò que fan i en l'elecció que els va portar fins allí. És una creença laica, dinàmica, porosa, sensible a les adversitats, que per als quatre ha passat l'examen del temps. El temps que fa fluir, en el concret de les dificultats quotidianes, “per què ho faig?” i la mateixa pregunta en un aversió més opaca “Qui em mana fer-ho?”.

En els quatre estudis de casos examinats ha sigut significatiu passar, des del meu punt de vista pedagògic, el recorregut concret i simbòlic que ha permés a aquestes persones imaginar, crear i sustentar un treball en les economies diverses també com a experiència de formació i autoformació, de transmissió i intercanvi de coneixements, d'exercici d'*auctoritas*, de ser autors/autoritat social. Estudiant els processos formatius i de capacitació de subjectes i contextos, analitzar aquestes trajectòries existencials i professionals va mostrar, entre els molts elements d'interés, una relació estreta entre modalitats de creació de valor específiques, no del tot assimilables a les promogudes per la producció capitalista i excedents a aqueixa, i la generació de formes de resiliència creativa individual i col·lectiva.

L'elecció d'emprendre un treball “eco-autònom” —que pose en el centre la pròpia autonomia i una visió ecosistèmica profunda (Bertell, 2016)— diferent en molts aspectes dels treballs així com s'entenen de forma tradicional, és el primer aspecte significatiu. La motivació que està a la base d'aquestes eleccions és molt interessant. A molts d'ells els mou una insatisfacció del treball anterior o el desig de trobar en el treball alguna cosa significativa des del punt de vista de la seua subjectivitat. Hi ha en molts el desig d'eixir d'una certa alienació de l'actual sistema de treball, l'exercici d'una forma de resistència i rebel·lió a un sistema productiu amb traços violents. Són eleccions existencials i professionals que encarnen una transició des del “treball/

empresa sostenible” cap a un “treball/producció practicable” ja que es desenvolupa a través de pràctiques en la consonància entre sers en un orde zoe-sistèmic. Una transició des d’un model a un altre, si es pot continuar parlant de model, encara que potser seria millor plantejar-la com cap a una altra forma de vida, també pel que es referix al treball. Aquest passatge ja en acte es realitza a través la “*practicabilitat de la vida i, amb aquesta, del treball mitjançant accions quotidianes realitzades amb una certa autonomia, en la qual els subjectes practiquen des de baix allò que volen des de la seua pertinença al vivent. ECO-autonomia*” (Bertell, 2016, p.123”.

Per què ho fan, llavors? Per a expressar-se i mantindre el treball connectat a la vida; per a sentir-se orgullosos de si mateixos i del seu propi ser, del seu propi saber fer; per a una recerca de significació de la vida a través del treball.

Aquesta inversió existencial en el treball que mou els protagonistes de la investigació resulta ser un cos a cos amb la materialitat del treball i amb allò que han d’aprendre per a poder concretar l’activitat. La dimensió del saber, de la investigació i de l’aprenentatge és fonamental, siga com a instància de la posada en joc individual, siga com fet de compartir. Saber i aprendre es tornen sentits i ferramentes de treball. En aquest context s’implanta la seua recerca per a la creació d’un treball que atorgue un sentit aprenent a treballar, a ser autònoms, transformant l’aprenentatge en un element de valor i de qualitat. En aquesta recerca de “sintonia amb el vivent”, (De Vita, 2013) de relació que respecte la natura i no la transforme en objecte, s’aprén a estar amb les dificultats sense mirar el saber dominant de les produccions convencionals i es percep en la narració la tensió que es fon en un temps que és el de les temporades i no el del *just in time* tan volgut pel postfordisme.

El treball, la competència del treball, s’autoaprén. És sobretot en l’aprenentatge que emergeix la dimensió de l’autodeterminació que guiava una de les preguntes de la investigació. Cultivar o fer el pa es tornen una aventura de buscadors d’or: el producte és un tresor que cuidar a 360°, un descobriment que es fa llum a través de forces pròpies.

Vaig anar a la recerca de les persones majors; aquesta és una cosa que em fascina molt, vaig anar a buscar les persones majors per a demanar consells, robar alguna notícia, també la realització de pans antics, els dibuixos, les formes que ja no es fan, ho tinc en el mòbil. La persones majors estan desapareixent, aquests sabers els perdrà... De fet, quan fem alguna demostració en els poblets on encara queda un poc de tradició i hi ha majors, encara veus aquestes coses però les dones entre els 45-50 o no ho van aprendre mai o ho van oblidar; quan alguna s’acosta a pel pa o un poc de farina, totes comencen amb un gran esperit d’inventiva però després d’una estona... perquè és treball que et destrossa, et desmunta. Recorde la meua mare, pobreta, quan feia el pa; començava a les 4 de la matinada i acabava a la

vesprada, de fet el dia del pa no es cuinava, feia dues coques amb tomaca, alfàbega i all i només es menjava allò perquè no hi havia temps. (2A, Umberto, forner de pa tradicional de Sardenya)

Fer un pa tradicional sard com el d'Umberto és l'èxit d'un procés complex fet sobre la base amb molta cura i recerca: l'ús d'una varietat antiga de blat dur biològic, del rent de massa mare que atorga al pa uns valors nutritius majors als fets amb rent químic, la cocció en un forn especial tradicional que utilitza llenya arplegada manualment de manera que el forn pugui coure i perfumar de la millor manera. Aquest treball artesanal posa en marxa molts processos d'aprenentatge i de creació de coneixements entre present i passat i conté una recerca per a mantindre juntes les dimensions materials i immaterials del treball en una trama que torne una dimensió de sentit i espiritualitat.

Umberto és una persona que a través del pa entra en la nostra vida quotidiana, en el nostre menjar, i no sols; després si gratem, hi ha tot darrere, estan altres persones: Angelo el productor del blat, Cappelli que vaig conèixer amb gust a una manifestació després d'haver-lo conegut fa tants anys a través de la seua publicitat que li havíem donat a Umberto i llavors hi ha tota una consciència de persones que treballen d'una certa manera, que fan les coses respectant la terra, etc. Hi ha tota una consciència, allò que deiem al principi del discurs, aquella diguem "espiritualitat de les relacions" que d'esta manera es dona. Hi ha una concretització d'una forma de veure el món, podria quedar-se en l'abstracte si no estiguera el pa d'Umberto o les tomaques de Monica, el meló i el meló d'alger d'Angelo, però es torna concret perquè sabem que aquell meló, aquell meló d'alger, aquell pa han sigut cultivats amb una atenció cap als cicles naturals, cap a la terra, amb aquell amor que no trobem en el pa que comprem al supermercat; allí no els trobem. No obstant això, allí trobem aquella relació no violenta i junt es torna a soldar aquell enllaç amb les persones perquè jo sent aquest sentit de gratitud cap aquelles dones que preparen el menjar per a nosaltres, que li posen tant esforç. (2D, Client d'Umberto, forner de pa tradicional de Sardenya).

El producte és llavors el resultat d'una cosa que no es redueix a un treball ben fet, sinó un poc més: aquell pa incorpora saviesa i sabers tradicionals de la cultura llauradora que han sabut guardar valors profunds, una visió del món per a ser recuperada i renovada per a honrar els avantpassats i tornar a les generacions futures, una visió del món que sap assumir la responsabilitat de la seua pròpia ciutadania (Dewey,2004), de les relacions entre humans i amb el planeta (Mortari,2001).

Així com en l'experiència de fabricació de pa tradicional d'Umberto, també en la història de Marisa emergeix una profunda convicció en la validesa del mètode de producció



de l'agricultura biològica que reformula de manera radical la relació amb la terra i l'ambient i que crea les premisses per a donar un valor diferent tant al treball com al producte. Els melons de Marisa són diferents perquè diferent és la història que està darrere i que està a l'interior dels processos de treball que els han portat a producció: el respecte de la terra i de l'ambient són de fet la palanca i el límit d'una producció biològica molt diferent de la convencional, poc sensible a les emergències ambientals i a les instàncies ètiques.

Per a mi hi ha una diferent filosofia de vida, enfocada sobre el fet que tu fas aquest treball, et sustentas amb el teu treball, no tens l'ambició de comprar-te un cotxe, moltes vegades un fa inversions per a fer-se una casa més bonica, tindre satisfaccions, anar de creuer, arribar a un nivell de vida superior. Qui fa l'elecció que va fer Marisa vol alçar-se cada matí, un poc com jo faig, joestic bé ací, em divertisc, de tant en tant aconseguisc agafar-me alguns dies per a mi mateix, però jo tinc un treball que em gratifica. Tindre un treball que et dóna la possibilitat d'estar bé amb tu mateix no és gens simple. Jo tinc molts amics que maleixen les sis del matí quan sona el despertador perquè han d'anar a treballar huit hores en un lloc que no els agrada, és una condemna! Jo l'estime perquè va prendre una decisió valenta, el fet que després de molts anys segueisca en el mercat vol dir que aconsegueix viure d'això. Jo he conegut a molts, molts han hagut de deixar-lo, però tots els que ho han fet han trobat una força interior superior a la que tenen aquells que ho fan així, un treball com un altre qualsevol. (1B, proveïdor de Marisa, Cultivadora biològica).

La creença de Marisa i el reconeixement del seu proveïdor d'una valentia existencial i d'una gran força interior s'entenen millor a la llum d'allò que ensenya Makiguchi sobre la creació de valor. “*Partim del supòsit que nosaltres sers humans no podem crear matèria. Podem, però, crear valor. Quan subratllem la ‘força de caràcter’ de les persones, reconeixem, en realitat, la seua capacitat superior en la creació de valor*” (Makiguchi,1972,p.19).

5.2. *Aprenentatges i sabers entre treball i autoformació: l'autonomia s'aprén*

Les dones i els homes que trobem efectuen una clara elecció de treballar i aprendre del seu propi treball. Sovint hi ha un passatge —des d'un treball-1 a un treball-2 o a més opcions professionals— sustentat per valors que espremen una crítica al model capitalista (ecologisme, benestar, compartir, equitat, autarquia...). L'elecció del canvi de treball i vida té com a objectiu l'autonomia dels subjectes i el procés s'espren a través de diferents formes d'expressió del si. La mateixa elecció inicial comporta un pes relacionat amb la dimensió expressiva cap a un reconeixement del propi recorregut, de la pròpia elecció, dels propis valors i del seu propi valor. L'autonomia, que és l'objectiu del procés que aquestes persones activen a través de l'elecció professional,



resulta ser en si mateixa també una forma expressiva i d'autoaprenentatge. L'autonomia s'aprén. De fet no es tracta d'eleccions fonamentades en les clàssiques accions preliminars per al començament d'una empresa: *know out* des d'experiències i formacions ja adquirides; composició d'un pla de negocis per a enfocar eventuais riscos i la sostenibilitat de la idea empresarial; recerca de finançament en bancs o en subvencions atorgades segons lleis. Sinó que es tracta d'una elecció de canvi que té a veure amb determinades precondicions com: valors arrelats, un creure concret i un veritable compromís per a emprendre en allò que s'està emprenent, una recerca de sentit en el treball en relació a una totalitat de la vida, una desil·lusió i una insatisfacció en el treball que s'està fent (treball-1) no tant en termes econòmics, de rendibilitat o de carrera sinó més bé a l'expressió de si mateix, a la possibilitat de confrontar-se coherentment amb l'elecció del seu propi estil de vida.

L'elecció d'emprendre un treball en les economies diverses, o siga, de fer un treball que és empresa, no té com precondició el 'saber fer-ho' sinó el 'poder fer' i el 'poder estar sent'. Llavors no una formació que ja es posseeix i per gastar com a element de factibilitat i sostenibilitat sinó un saber fer i una formació que es tornen part del procés del treball o empresarial en una circularitat dels factors que justifiquen l'interès. Emergeixen així una creença concreta, la implicació personal i els valors compartits per una comunitat i una xarxa de relacions. Aquesta circularitat en el procés pren les formes de l'autoformació, de l'intercanvi de sabers, de la tensió a la millora personal i del propi producte. D'esta manera estem davant de dones i homes que creen comunitat de pràctiques i recorreguts d'educació informal entre adults.

Els objectius empresos són l'autonomia en relació al sistema i als poders jeràrquics, l'autonomia com a expressió del si i el ser reconeguts com a portadors d'un canvi possible que es realitza des de si mateixos i de la comunitat de pràctiques en la perspectiva d'un canvi global.

El model teòric emergent de la GT mostra la practicabilitat de la vida i del treball capaç de crear empresa sobre instàncies diverses i conflictives respecte a les expressades per la majoria de les empreses de mercat, i és possible només en presència de: una rendibilitat descentrada i composta per una renda principal quasi sempre escassa recolzada per altres que arriben des d'altres activitats o des d'ajudes familiars, rendes adjuntes; unes entrades obtingudes gràcies a bescanvis, xicotetes produccions de productes que permeten abaratir les despeses de la vida quotidiana (rendibilitat material) i per un conjunt de satisfaccions percebudes com un guany compensador (rendibilitat material); per relacions d'utilitat que en la informalitat de les col·laboracions, de les ajudes en el treball (familiars o de mutu suport) i en les diverses tipologies de relacions locals creen un suport al treball a través de 'pràctiques pròpies' de les economies diverses; finalment, i d'importància absoluta la dimensió de viure amb neciesa, sense la qual els altres elements que constitueixen el quadro de la

practicabilitat del treball en les economies diverses no podrien parlar. Com s'ha llargament discutit en el grup d'investigació, l'autoformació que aquests subjectes emprenen enfoca les moltes dimensions de l'aprendre com, per exemple, aquella relacionada amb la "necessitat d'aprendre" per a bregar amb la nova activitat professional o aquella que veu el saber contextualitzat i relacionat amb les persones, el territori, l'ambient. O més encara, la dimensió circular de l'aprenentatge: com a autonomia-en-el-fer i com a autonomia en el fer com a necessitat-de-nou-aprenentatge. Emergeix de manera forta una disposició dels subjectes a comprometre's i aprendre, estudiar, aprofundir, reflexionar, confrontar-se. La practicabilitat de la vida és llavors també un procés autoeducatiu i capacitador però es queda estrictament connectat amb les necessitats professionals, de la creativitat i de la idea d'autonomia que Iván Illich definiria com aquella propensió que "habilita a l'existència" (2005), una postura generativa possible en un horitzó de la pedagogia de la creació social.

6. Conclusions

L'exhortació, "sigues tu mateix el canvi que vols veure en el món", de gandhiana memòria, es contextualitza també en les eleccions professionals, a través de la posada en discussió del concepte modern de treball i obrint el camí a una reactualització del significat de treballar referint-se a categories històriques i no sociològiques com afirma Dominique Méda (1997). Un significat desenganxat de l'equivalència de cada cosa amb el treball i amb la seua declinació instrumental treball/diners/consum; un significat sostret al sentit apropiador del capital-liberal i tornat, a través de la resistència al conflicte i a la sostracció d'aquestes professions, a un orde zoe-sistèmic relacional. En resum, un treball practicable, fet de pràctiques quotidianes, que es transforma en un cos harmònic amb la pròpia existència i la del planeta. L'acció per, i per a, una ecoautonomia posa en joc, abans de l'econòmic, valors resistents al domini capitalista que impregna la vida i l'ecosistema. Es tracta de persones a la recerca que, com a tals, mantenen una relació privilegiada amb l'aprenentatge, amb l'autoeducació i la capacitat d'autodeterminar-se, amb la seua capacitat de generar valor. Diria que la seua creativitat es manifesta enfocant aquella que podria ser, d'una altra manera, una marginalitat social: aprenen des del seu ser excèntrics i usen aquesta posició per a fer creació social. Una posició que és la conseqüència dels seus motius: perseguir contemporàniament la felicitat i la virtut. "Felicitat" i "virtut" són paraules preses a Makiguchi que em pareixen útils per a il·luminar l'aportació oferida per les treballadores i els treballadors ecoautònoms a la formació d'una consciència social sensible a la injustícia. "Podem realitzar el màxim valor només si felicitat i virtut coincideixen. L'egocèntrica acumulació de riquesa, com es va dir abans, és una il·lusió. Una il·lusió que, lluny de conduir a la felicitat, condueix més aïna al buit i a la frustració. Si la nostra societat espenta els seus membres a perseguir falsos valors i a descuidar



la virtut, hem de tornar a construir-la, de manera que felicitat i virtut coincidisquen. Aquesta espècie de revitalització hauria de tocar també els actuals problemes de disparitat social, que són part de la mateixa desigualtat” (Makiguchi, 2000, p.13).

Podríem dir que d’alguna forma “institueixen nous mons”, o almenys indiquen una nova direcció, actuant el conflicte i rebutjant ser reconeguts com a dissidents, afirmant més aïna la seua pròpia diferència i de tal manera evitant l’assimilació a allò que ells perceben com un sistema; allò consumista i mercantil, que priva els subjectes de la seua pròpia llibertat per a autodeterminar-se.

En aquesta afirmació de si mateixos, que els mostra en una posició diferent, en aquesta capacitat de crear nous mons i nous valors que eduquen, hi ha qui veu les experiències de les economies diverses fràgils i fragmentàries perquè les mira només des d’un punt de vista micro.

Una perspectiva de la transició des d’un model centrat sobre la mercantilització de l’existència cap a un orientat sobre la recerca de noves sintonies amb el vivent –sobre la creació social com a pràctica pedagògica de creació de valor–, fa emergir la investigació de mediacions de significat entre el micro i el macro per a restituir noves visions i configuracions possibles des de les quals emergeixen una multitud d’experiències que il·luminen, que defineixen noves constel·lacions.

Referències bibliogràfiques

- BERTELL, L., DERIU, M., DE VITA, A., & G. GOSETTI (Eds). *Davide e Golia. La primavera delle economie diverse*. Milano: Jaca Book.
- BERTELL, L. (2013). I territori delle economie diverse. In L. Bertell, M. Deriu, A. De Vita, & G. Gosetti (Eds). *Davide e Golia. La primavera delle economie diverse* (pp. 6-33). Milano: Jaca Book.
- BERTELL L. (2016). *LAVORO ECOAUTONOMO. DALLA SOSTENIBILITÀ DEL LAVORO ALLA PRATICABILITÀ DELLA VITA*. MILANO: ELÈUTHERA.
- BERTELL, L., DE CORDOVA, F., DE VITA, A., & GOSETTI, G. (2017). *Senso del lavoro nelle economie diverse*. Milano: FrancoAngeli.
- BOLTANSKY L., & CHIAPELLO È. (1999). *Le nouvel esprit du capitalisme*. Paris: Éditions Gallimard.
- BRAIDOTTI, R. (2013). *The Posthuman*. Cambridge: Polity Press.
- COPPOLA, L. (2011). *NVivo: un programma per l’analisi qualitativa*. Milano: FrancoAngeli.
- CORBETTA, P. (2004). *La ricerca sociale: metodologia e tecniche*. Bologna: Il Mulino.
- D’ANIELLO, F. (2015). *Le mani sul cuore. Pedagogie e biopolitiche del lavoro*. Fano (PU): Aras ed.
- DARDOT, P. & LAVAL, C. (2013). *La nuova ragione del mondo. Critica della razionalità neoliberista*, Roma: DeriveApprodi.

- DE VITA, A. (2009). *La creazione sociale. Relazioni e contesti per educare*. Roma: Carocci.
- DE VITA, A. (2013). In sintonia con il vivente. Educarsi e formarsi crescendo e creando. In L. BERTELL, M. DERIU, A. DE VITA, & G. GOSETTI (Eds). *Davide e Golia. La primavera delle economie diverse* (pp. 64-91). Milano: Jaca Book.
- DE VITA, A. & VITTORI, F. (2016). Pratiche di apprendimento, autoeducazione e riconnessione sociale. Il caso dei Bilanci di Giustizia. *Formazione Lavoro Persona*, 5(14), 225-239.
- DE VITA, A. (2017). Un lavoro che crea Valore: spiritualità, concretezza, irriducibilità. In L. Bertell, F. de Cordova, A. De Vita, & G. Gosetti. *Senso del lavoro nelle economie diverse* (pp. 85-113). Milano: FrancoAngeli.
- DERIU, M. (2013). Verso un'intelligenza compositiva. Il comune multiplo politico delle economie solidali. In L. Bertell, M. Deriu, A. De Vita, & G. Gosetti (Eds). *Davide e Golia. La primavera delle economie diverse* (pp. 34-63). Milano: Jaca Book.
- DERIU, M. (2016) (Ed). *Verso una civiltà della decrescita. Prospettive sulla transizione*. Napoli: Marotta&Cafiero.
- DEWEY, J. (2004). *Democrazia e educazione*. Firenze: Sansoni.
- DIOTIMA, (1990). *Mettere al mondo il mondo. Oggetto e oggettività alla luce della differenza sessuale*, Milano: La Tartaruga.
- DIOTIMA, (1996). *La sapienza di partire da sé*, Napoli: Liguori Editore.
- FORNO, F., & Graziano, P. (2016). *Il consumo critico. Una relazione solidale tra chi acquista e chi produce*. Bologna: Il Mulino.
- GALLINO, L. (2007). *Il lavoro non è una merce: contro la flessibilità*. Roma-Bari: Laterza.
- GERRING, J. (2004). What Is a Case Study and What Is It Good for?. *American Political Science Review*, 98(2), 341-354.
- GORZ, A. (2003). *L'immateriale. Conoscenza, valore e capitale*. Torino: Bollati Boringhieri.
- GORZ, A. (1992). *Metamorfosi del lavoro. Critica della ragione economica*. Torino: Bollati Boringhieri.
- LAZZARATO, M. (1997). *Lavoro immateriale. Forme di vita e produzione di soggettività*. Verona: Ombre Corte.
- LEONINI, L., & Sassatelli, R. (2008) (eds). *Il consumo critico*. Roma-Bari: Laterza.
- MARAZZI, C. (1999), *Il posto dei calzini*. La svolta linguistica dell'economia e i suoi effetti sulla politica, Torino: Bollati Boringhieri.
- MAKIGUCHI T. (2000). *L'EDUCAZIONE CREATIVA*. FIRENZE: LA NUOVA ITALIA.
- MARX, K. (1970). *Lineamenti fondamentali della critica dell'economia politica. 1857-1858*. Firenze: La Nuova Italia.
- MÉDA, D. (1997). *Società senza lavoro. Per una filosofia dell'occupazione*. Milano: Feltrinelli.



- MORTARI, L. (2001). *Per una pedagogia ecologica: prospettive teoriche e ricerche EMPIRICHE SULL'EDUCAZIONE AMBIENTALE*. FIRENZE: LA NUOVA ITALIA.
- NIERO, M. (2001). *Case Study*. Padova: Emme Erre Libri.
- NIERO, M. (2008). *Il mix fra qualità e quantità nella ricerca sociale: lo studio dei casi e altre proposte applicative*. Verona: QuiEdit.
- NUSSBAUM, M. (2011). *Non per profitto. Perché le democrazie hanno bisogno della cultura umanistica*. Bologna: Il Mulino.
- OLIVETTI, A. (2012). *Ai lavoratori. Roma: Edizioni di Comunità*.
- PRAETORIUS, I. (2011). *Penelope a Davos. Idee femministe per un'economia globale*. Milano: Libreria delle donne di Milano.
- TAROZZI, M. (2000). Introduzione all'edizione italiana. In Tsunesaburo Makiguchi, *L'educazione creativa* (pp. XIX-XXXIX). Firenze: La Nuova Italia.
- TAROZZI, M. (2008). *Che cos'è la Grounded Theory*. Roma: Carocci.
- YIN, R.K. (2013). *Case Study Research: Design and Method*. London: Sage Pub.